

SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİNDE ÜÇ TEMEL YAKLAŞIM ve KÜLTÜRLERARASI İLETİŞİMDE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİNİN ÖNEMİ

Alev Yemenici
Ankara Üniversitesi

Dil, bir toplumu etkileyen ve biçimlendiren, karşılığında da o toplumun kültürü tarafından etkilenip biçimlenen son derece karmaşık yapılı bir dizgedir. Kültürlerarası ve bireylerarası iletişimin temelini oluşturan dil dizgesi sadece sözvarlığı, dilbilgisi ve sesbilimden oluşmaz; dilsel öğelerin varlığı kadar dil ötesi ya da dildışı düzeneklerin varlığı da büyük önem taşır. Bir başka deyişle, bireylerarası ve kültürlerarası iletişimde yaşanabilecek kopukluklar dilbilgisi kökenli olabileceği gibi dilden bağımsız ya da dil kullanımıyla ilgili olabilir. Kültürlerarası iletişimi etkileyen dilsel ya da dildışı öğelerin yabancı kültür toplulukları tarafından yeterince tanınmaması iletişim kopukluklarına ve sorunlara yol açabilmektedir. Bu çalışmada kültürlerarası iletişimi etkileyen etkenler üstünde durulacak ve kültürlerarası iletişimde söylem çözümlemesinin katkısı tartışılacaktır. Söylem çözümlemesi alanında yapılmış bazı araştırmalar kültürlerarası bağlamda ele alınacaktır.

Hiç kuşkusuz yabancı bir dil konuşan kişilerin kurmayı amaçladıkları iletişim açısından konuşmakta oldukları yabancı dilin dilbilgisi yapılarını, sözcük düzlemini ve sesbilim özelliklerini bilmeleri büyük önem taşır. Ancak konuşma sırasında dilin duruma uygun kullanımı, uygun konuşma konularının seçimi, uygun seslenme biçimlerinin belirlenmesi, uygun söylem kalıplarının kullanılması ve sözlü öykülemde çeşitli yöntemlerle dinleyicilerin ilgisinin çekilmesi, merak uyandırılması ve anlatılan öykünün anlatılmaya değer olduğunun vurgulanması değişik beceriler gerektirmektedir. Bu beceriler aynı toplumda yaşayan ve aynı kültürü paylaşan kişilerin ortak bilgilerinin bir sonucu olarak varlık kazanır. Kullanım kuralları toplum tarafından belirlenen dil, farklı toplumlarda farklı toplumsal özellikleri ve kuralları yansıtır. Bu özelliklerin ve kuralların yabancı toplumlar tarafından yeterince bilinmemesi, yabancı dilin dilbilgisi ne denli iyi bilinirse bilinsin iletişim sorunlarının ortaya çıkmasını engelleyemez. Bir başka deyişle, kültürel düzlemde iletişim boşluklarını yaratan en temel sorun, belirli durumların gerektirdiği uygun dilsel davranışın kültürel/toplumsal önsayıtlarla

belirlenmesinden kaynaklanmaktadır. Kùltùrlerarası düzlemde ortaya çıkan iletişim engellerinin kaynağını Strevens (1987) şöyle özetlemektedir.

Her toplum bireylerin konuşma ve dinleme eylemlerine ilişkin bireysel davranışı belirleyecek kurallarla gelenek ve göreneklere sahiptir. Örneğin :

Her toplumda

1. ses yüksekliğini
2. konuşmayı / konuşmamayı ve konuşma sırasının diğer kişilere geçişini
3. eř zamanlı konuşmayı
4. gözgöze bakışmayı
5. baş düzeyini
6. duruşu ve kişilerarası etkileşimi

belirleyici ve düzenleyici kurallar vardır. (uyarlama, Strevens, 1987: 171-172)

Bu tür toplumsal kurallar ve değerler dizgesi iletişimi etkileyen söylem kurallarını yönlendirmekte ve böylelikle kùltùrlerarası iletişimde ortaya çıkabilecek engellerin niteliğini ve boyutunu gözler önüne sermektedir. Kùltùrlere/toplumlara göre değişen söylem yapılarının incelenmesi ve çözümlenmesi, söylem sırasında ortaya çıkacak temel kùltürel önsayıtların belirlenmesi ve sözü gečen kùltürel engellerin en aza indirgenmesi ya da ortadan kaldırılması açaşından büyük önem taşır.

Yabancı bir dil konuşan kişi eğer dilini konuştuğu kùltürün söylem kurallarına yabancıysa, öncelikle ana dilinde kullandığı söylem yapılarını yabancı dile aktarma eğiliminde olacaktır. Bu yanılığı ortadan kaldırmak için en etkili yol toplum dilbilimin tüm değişkelerinin içiçe bulunduğu ve gözler önüne serildiği söylem yapısını incelemektir.

Söylem çözümlenmesi alanında ortaya çıkmış ve doğal ortamda gečen konuşmayı çözümlenmeye yönelik çeşitli kurumlar ve yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmada bu alandaki başlıca üç yaklaşım (Konuřma Çözümlenmesi, Sözeylem Çözümlenmesi ve Anlatı Çözümlenmesi) irdelenecek ve kùltùrlerarası iletişim alanında yapılmış bazı araştırmalar ele alınacaktır.

KONUŞMA ÇÖZÜMLEMESİ

Goffman'ın yorumuyla (1976:264-265) yeryüzünde konuşulan tüm dillerde ve tüm bildirişim etkinliklerinde evrensel ve kültürel bazı ögeler bulunmaktadır. Goffman evrensel ögeleri "dizge ögeleri" (system constraints), kültürlere göre farklılık gösteren ögeleri de "toplumsal ögeler" (ritual constraints) olarak nitelemiştir. "Dizge ögeleri" varolan her tür bildirişimde bulunan ögelerdir. Söz gelimi, yankılanım açısından yeterli ve hızla yorumlanıp anlaşılabilen iletilerin iki yönlü aktarımı ve algılanması yetisi, anlatı sırasında iletinin algılandığını vurgulamak amacıyla dinleyenlerin sözsüz geri iletim (back-channel feed-back) eylemleri, konuşma sırasında iletinin sona erdiğini vurgulayan belirtilerin gönderilmesi, bir başka konuşmacının konuşma hakkını elde ettiğine ilişkin belirtiler, konuşmakta olan kişinin sözünün kesilmesi, konuşma kanalı (channel) isteminin bekletilmesi ve yanıt verme durumunda bulunan kişilerin yanıtlarının yeterli oranda bilgi verici nitelikte olmasını, bilgisi çerçevesinde doğru yanıt vermesini, bağıntılı konuşmasını ve anlaşılır biçimde konuşmasını zorunlu kılan kurallar bu ögelerden bazılarıdır.

Goffman "dizge ögeleri"nin evrensel olduklarını vurgularken bildirişim sırasında bireysel düzlemde konuşmacıların diğer konuşmacılar karşısında almaları gereken tavırları belirleyen ve bildirişimin düzenli bir akış içinde gerçekleşmesini sağlayan "toplumsal ögeler" den de söz etmektedir. Bu ögeler toplumların tüm katmanlarında bildirişimi ve toplumsal etkileşimi yönlendiren, toplumsal katmanlar tarafından belirlenen toplumlara özgü her tür tümce üstü birimlerin kullanımını saptar. Bir başka deyişle, bu ögeler kültürlere ve toplumsal katmanlara göre değişiklik gösterir.

Schegloff (1968) yaptığı bir araştırmada telefon konuşmalarını yöneten kuralları saptamıştır. Özellikle telefon konuşmalarına nasıl başlandığı araştırmasının başlıca konusunu oluşturmuştur. Trudgill (1978) yaptığı benzer bir araştırmada telefon konuşmalarına başlanırken izlenen yolun evrensel olmadığını ve farklı kültürlerde kişilerin farklı biçimlerde telefon konuşmalarına başladıklarını saptamıştır. Söz gelimi, Amerika'da telefonu ilk açanın "alo" demesi beklenir. Buna karşın Japon kültüründe arayan kişinin kendisini tanıtmaması gerekir. Bu tür toplumsal/kültürel etkileşimleri yönlendiren kuralların söz konusu toplumda yaşamakta olan ya da o toplumun bireyleriyle etkileşim içinde olması gereken yabancılar tarafından bilinmesi büyük önem taşır. Özellikle Japonya gibi aşamalı yapıya (hierarchical structure) sahip ve toplumsal etkileşimin bu çerçevede belirlendiği bir toplumda, kurallara yabancı kişilerin daha telefon görüşmesi aşamasında "kaba" (Trudgill,

1978) olarak nitelendirilme tehlikesi başgöstermektedir. Benzer biçimde Amerika ve Fransa gibi telefon açan kişinin "alo" demesini zorunlu kılan toplumlarda tersi bir davranış "tuhaf" olarak nitelenecektir.

Tannen (1980) konuşma eylemi sırasında konuşmacıların sözlerinin kesilmesi durumunu ele almış ve yaptığı araştırmalarda söz kesmenin (interruption) olumlu nitelik kazandığı durumlar olduğunu vurgulamıştır. Yahudi kökenli bir grup arkadaşıyla buluşmalarından birini kaydetmiş ve yapılan konuşmaları incelemiştir. Bu incelemesinde özellikle Yahudi kökenli olan kişilerin konuşma sırasında anlatılanlara kendilerini iyiden iyiye kaptırdıklarını vurgulamak amacıyla anlatı sırasında konuşucunun sözlerini sürekli olarak kestiklerini gözlemlemiştir. Tannen, bu kişilerin dinleyici konumunda bulunduğu durumlarda sık sık söz örtüşmelerine (overlap) de rastlamıştır. Ancak bunlar engelleyici nitelikte değil işbirlikçi niteliktedir. Bu konuşmacılar anlatı sırasında söze girip konuşmacıyı destekler biçimde konuşmayı sürdürme eğilimi göstermişlerdir. Konuşmacının sözünün bitimini hazır beklemektedirler çünkü anlatı sırasını (floor) "kapmak" amacındadırlar (Tannen, 1980:3). Bunun yanı sıra Tannen konuşma sırasında sık sık dayanışma amacına yönelik, söz keserek soru sorma eylemleri ile de karşılaşmıştır. Tannen bu tür soruları "ardarda sorulan sorular" (machine-gun questions) olarak nitelemiştir. Bu sorularla dinleyiciler dilsel etkileşimin hızını yüksek tutmakta ve işbirlikçi tavır almaktadırlar. Tannen'in çözümlendiği konuşmalarda yer alan sorular ve söz kesme eylemleri içtenlik ve günlük konuşmanın rahatlığını yansıtmaktadır. Tannen'in söz kesme ve söz örtüşme eylemlerini işbirlikçi olarak tanımlamasına karşın farklı kültürlerde ya da toplumların farklı katmanlarında söz kesme eğilimi farklı biçimde tanımlanabilir. Söz gelimi, söz örtüşmesi işbirlikçi olarak algılanabilirken söz kesme "kabalık, terbiyesizlik, küstahlık, önemsememe" belirtisi olabilir. Ya da cinsiyet, yaş, toplumsal katman ve yakınlık (aile/akraba/dost/iř vb) gibi etkenlerle ortaya çıkan güç (power) ilişkileri söz kesme eylemini etkiler (Zimmerman ve West, 1985).

Grice (1975) konuşma eyleminin bağdaşık ve işbirlikçi olduğunu vurgulamaktadır. Her konuşmacının konuşmaya başlarken belli bir amacı vardır. Konuşma eylemi sırasında konuşmacılar konuyla ilintisiz olan her şeyi konuşma dışı bırakmaya, ilintili olan her şeyi de konuşma kapsamı içine almaya özen gösterirler. Bir başka deyişle, konuşma eylemi sırasında konuşmacılar etkileşimi-iletişimi sağlayacak genel bir ilke çerçevesinde davranırlar. Bu ilkeyi Grice "işbirlik ilkesi" olarak adlandırmıştır. Bu ilke dört temel ilkenin birleşmesiyle oluşur :

1. *Nicelik*

- a. Konuşmaya katılım gerektiğince açıklayıcı olmalıdır
- b. Konuşmaya katılım gerektiğinden fazla açıklayıcı olmamalıdır.

2. *Nitelik*

Gerçeklerden söz edilmelidir.

- a. Yanlış olduğuna inanılan şey söylenmemelidir.
- b. Yeterince kanıt olmadan o konu hakkında konuşulmamalıdır.

3. *Bağıntı*

Söylenenler konuyla ilintili olmalıdır.

4. *Biçim*

- a. Anlaşılması güç anlatımlardan ve çok anlamlılıktan kaçınılmalıdır.
- b. Belirsizlikten kaçınılmalıdır.
- c. Öz (kısa) konuşulmalıdır.
- d. Konuşmada belli bir düzen olmalıdır. (uyarlama, Grice, 1975:45-46)

Bu ilkeler uyarınca konuşmaya katılan kişiler, tarafların sözü geçen ilkelere uymalarını beklerler. Ancak bazı durumlarda konuşmacılar bu ilkelere uymayabilirler. Söz gelimi, konuşmacı eğer sözlerinin bağımlı anlamını aşmak ve dinleyenlere sezdirim yoluyla bir ileti aktarmak istiyorsa bu ilkeleri bozabilir.

Ochs Keenan (1976) Madagaskar kültüründe "açıklayıcı olma" ilkesini araştırmıştır. Ochs Keenan, konuşmayı düzenleyen ilkelerin kültürlere göre ve toplumsal katmanlara göre değiştiğini vurgular (1976:67). Madagaskar halkı konuşma sırasında kendi kültürlerine özgü nedenlerden ötürü gerektiğince bilgi vermeme eğilimindedirler. Konuşma sırasında verilmesi gereken bilgi verilmezse konuşmacı saygın bir kimliğe kavuşur. Yani konuşmacı, dinleyenlerin sahip olmadıkları bir bilgiye sahip olduğundan onlardan üstündür. (1976:70). Buna ek olarak bu toplumda bireyler diğer toplum bireyleri hakkında konuşmaktan kaçınırlar. Eğer bir birey bir başkası hakkında konuşur ve bilgi aktarırsa kendisini suçlu durumuna düşürmüş olur ve ailesi için bir utanç kaynağı olur.

Ochs Keenan'ın bu topluma ilişkin olarak yaptığı gözlemlerden biri de bireylerin çocukları için takma adlar kullanıyor olmalarıdır. Söz gelimi, "cüce, köpek yüzlü" gibi takma adlarla "erkek çocuk, kız çocuk" gibi cins adlarla çocuklarına seslenmektedirler. Bireyler kendilerine kan bağıyla bağlı çocuklar için bile bu tür adlar kullanmakta ve belirsiz ad takımı ve sıfatları yeğlemektedirler.

Buna ek olarak bir eylemin eyleyeni belirtilmek istenmediğinde tümcelerde edilgen çatı yeğlenmektedir. Bunun nedenini Ochs Keenan şöyle açıklar: Madagaskar kültüründe bireyler birbirlerini doğum sırasında verilen adlarla anmaktan kaçınılmaktadırlar. Bu özellikle çocuklar söz konusu olduğunda tabu boyutu kazanmaktadır. Bu toplumun üyeleri tersi davranış olduğunda doğada egemen olan kötü güçlerin çocuğu yaşayanlardan koparıp alacağına inanmaktadırlar. Böylece bu toplumun üyeleri cins adlar ya da çok yaygın Fransızca adlarla çocuklarının diğer çocuklardan farklılaşmasını engellemekte ve böylece gerçekleri bir ölçüde de olsa saptırarak "açıklayıcılık" ilkesi yanında "doğruluk" ilkesini de bozmaktadırlar.

Bu noktada farklı söylem kurallarının konuşmaları yönlendirdiği kültürlerarası bildirişimde (sözü geçen toplulukta konuşma sezdirimlerinin yeğlenmesi ve "açıklayıcılık" ve "doğruluk" ilkelerinin özellikle bozulması gibi), topluluk üyelerinin kültürlere özgü söylem kurallarını bilerek bu çerçevede davranmalarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

SÖZEYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Austin'in söylem kuramına göre sözceler kullanıldıkları bağlama göre eylemle sonuçlanırlar. Bu eylemler edimsel eylem (illocutionary act), etki söylem (perlocutionary act) ve düz söylem (locutionary act) olarak üçe ayrılır. Austin'e (1962) göre edimsel eylem dil yoluyla kişilere bir işi yaptırmaktır. Etki söylem kişiler üstünde belli etkiler uyandırmayı amaçlar. Düz söylem ise bir şey söyleme eylemidir. Searle edimsel eylemi yeniden tanımlamıştır. Searle'a göre edimsel eylem "soru sorma, bildirme, buyurma, söz verme, uyarma, yorum yapma, eleştirme" gibi eylemleri gerçekleştirir (1969:24). Searle'ın sınıflamasında edimsel eylem beş ana sınıfta incelenir.

1. **Göstericiler (Representatives):** Konuşucu kullandığı eylemlerle dinleyicileri söylediklerinin doğruluğuna inandırmayı amaçlar. Bu ulamda kullanılan eylemler "vurgulama, yadsıma, yanıtılama, onama, tanımlama" olarak özetlenebilir. Konuşmacı "çok , aşırı derecede, tümüyle, oldukça" gibi sözcük ve sözcük öbekleri kullanarak söyleminin etkisini güçlendirir ya da yumuşatır. " Söylediklerin tümüyle yanlış" buna bir örnektir.

2. **Yönlendiriciler (Directives):** Konuşucu kullandığı eylemlerle dinleyicilerin bir işi ya da eylemi yapmalarını amaçlar. Bu ulamda kullanılan eylemler şöyle özetlenebilir : " buyurmak, rica etmek, yalvarmak, davet etmek, izin

istemek, öğüt vermek." Konuşan kişi incelikli buyrum kipleri kullanarak ya da yalın (bare) buyrum kipini yeğleyerek kişilerin bir işi yapmalarını ya da yapmakta oldukları işten vazgeçmelerini sağlamayı amaçlar. Bunun için konuşucuların kullanabilecekleri ve toplumsal katmanlara göre farklılaşan, hakaretten yalvarmaya kadar değişebilen anlatımlar kullanılabilir.

3. **Zorlayıcılar (Commissives)**: Konuşucu dinleyenlerin gelecekte bir eylemi gerçekleştirmelerini amaçlamakta ve bunun için söz vermek ya da bir öneriyi geri çevirmek için kullanılan söz öbeklerinden yararlanmaktadır. Resmi (formal) ve resmi olmayan (informal) bağlamlara ve cinsiyete göre değişiklik gösteren biçimler vardır.

4. **Açıklayıcılar (Expressives)** : Konuşucu üzüntüsünü, sevincini, beğenisini anlatmayı amaçlamaktadır. Bir başka deyişle, konuşucu "kutlamak, beğenmek, kaygılanmak, özür dilemek" gibi eylem ve eylem öbekleri kullanarak amacını ve ruhsal durumunu yansıtır.

5. **Bildiriciler (Declaratives)** : Bu ulamda yer alan eylemler, kişilerin toplumsal durumlarında bir değişikliğe yol açar. Söz gelimi, " Sizi kari koca ilan ediyorum" derken kullanılan "ilan etmek" eylem öbeği ve "Suçlu bulundunuz" derken kullanılan "suçlu bulmak" sözcük öbeği (Hatch, 1992:128) eylemlerin öznesi konumunda bulunan kişilerin durumlarında bir değişikliği vurgular. Ancak temel koşul bu eylemi kullanacak kişinin, rahip ya da yargıç gibi kişilerin toplumsal durumlarında değişikliğe yol açabilecek nitelikte bir yetkiye sahip olmasıdır.

Farklı sözdizimsel biçimler çerçevesinde kullanılan yönlendiriciler Ervin-Tripp'in (1976) araştırmasında beş temel ulamda incelenmektedir.

1. **Bireysel gereksinim / istek anlatımları**

Örnek: (X) i istiyorum – (X) e gereksinimim var.

Seslenen kişi: Aile bireyleri / alt katmandan (subordinates) kişiler

2. **Buyrum**

Örnek : (X) i ver.

Seslenen kişi: Seslenen kişiyle aynı düzeydeki aile bireyleri /alt katmandan kişiler.

3. İçeyerleşik buyrum

Örnek: (Lütfen) (X) i verebilir misin?

Seslenilen kişi : Yabancı insanlar / düzeyleri farklı kişiler / fiziksel olarak uzak kişiler / istenen işi yapması kuşkulu kişiler.

4. İzin almaya yönelik yönlendirici

Örnek : (X) i alabilir miyim acaba ? Hiç (X) kaldı mı? (X) var mı?

Seslenilen kişi : İsteneen işi yapması kuşkulu kişiler (istemde bulunulan için yapılmasına engel bir durum varsa kullanılır)

5. Anıştırma

Örnek : Bu için yapılması gerekiyor. (X) ne durumda?

Seslenilen kişi : Ortak kurallar çerçevesinde davranan bir topluluğun üyeleri..

Söz gelimi aile bireyleri, birlikte yaşayan kişiler, birarada çalışan kişiler.

(uyarlama, Ervin-Tripp, 1976:25-6)

Kişiler incelikli anlatımlarla ya da kalıplaşmış sözcelerle alaylı, kaba, abartılı hakaret içerikli iletiler de gönderebilirler. Örneğin :

Acaba size çöpü dışarıya koyma zahmeti verebilir miyim, efendim? (uyarlama, Ervin-Tripp, 1976:61)

Bu örnekte eğer seslenilen kişi her gün çöpü dışarıya koymakla yükümlü bir delikanlı ise ve görevini savsaklıyorsa seslenen kişi alaycı bir tavır takınmıştır. Ancak eğer seslenilen kişi yaşça büyükse ya da seslenen kişiden üst düzeyde bulunan bir kişiye bu sözce yalnızca incelikli bir rica anlamı kazanır. Ervin-Tripp'in ulamları ve verilen örnekler yönlendiricilerin toplumsal durumlara ve katmanlara göre değişiklik gösterdiğini vurgulamaktadır.

Goodwin (1990) ise yönlendiricilerin kullanımında güç etkeninin önemli bir rol üstlendiğini savunmaktadır. Yönlendirme eylemlerinin kullanımında güç etkenine bağlı olarak şiddetlendirilmiş (aggravated) ya da yumuşatılmış (mitigated) anlatımlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin :

1. Lütfen odanın tozunu alır mısın?
2. Odanın tozunu alır mısın?
3. Odanın tozunu al lütfen.
4. Odanın tozunu al.
5. Kahrolası odanın tozunu al.

Yalın buyrum kipleri (direct/bare imperative) şiddetlendirilmiş anlatım biçimi olarak tanımlanırken dolaylı kullanımlar farklı derecelerde yumuşatılmış anlatımları belirtir.

Goodwin Maple Sokağı'nda yaşayan kız ve erkek çocukların sokakta oynarken kullandıkları dili incelemiştir. Bu çalışma Goodwin'e Maple Sokağı'nda yaşayan çocukların içinde yetiştikleri toplumsal katmanın kültürünü ve bu kültüre özgü dil kullanımını araştırma olanağı vermiştir.

Goodwin Maple Sokağı'nda yaşayan kız ve erkek çocukların yönlendirme eylemlerini kullanımlarının farklı işlevler taşıdığını görmüştür. Erkek çocuklar, özellikle grup başkanı konumunda olan çocuklar, yönlendirme eylemlerini kullandıklarında diğer grup üyeleri üzerinde egemenlik kurmayı, yetkelerini kullanmayı ve kendi görüş ve isteklerini kabul ettirmeyi amaçlamaktadırlar; bu çocuklar istediklerini yaptırmak için şiddetlendirilmiş yönlendirme biçimlerini yeğlemektedirler. Buna karşılık kız çocukların oyunlarında bu yönlendirmelerin farklı kullanımlar kazandığı görülmüştür. Kız çocuklar şiddetli yönlendirme eylemleri yerine yumuşatılmış yönlendirme eylemlerini yeğlemektedirler. Sözceleri genellikle "Haydi birlikte..." şeklinde başlamaktadır. Bu da topluluk üyelerine seslenirken yalın buyrum kipleri kullanılmadığının, yalnızca öneriler getirildiğinin bir göstergesidir. Kız çocuklar "anne" ya da "öğretmen" rollerini üstlendiklerinde buyrum kiplerini kullanmaktadırlar. Böylelikle başkalarına ne yapılması gerektiğini söylemektedirler. Bu araştırmayla Goodwin Amerika'daki siyah etnik gruplardan birinde yönlendirme eylemlerinin kullanımını kültürel bir çerçeveye içinde irdelemektedir.

Ferguson (1976) Suriye Arapçasında, Amerikan İngilizcesinde ve Gonjada incelikli konuşma biçimlerini incelemiştir. Ferguson'a göre "dilsel topluluklarda incelikli konuşma biçimlerine rastlanmaktadır. Ancak bu konuşma biçimlerinin özellikleri ve kullanımları bir topluluktan ötekine değişiklik gösterir" (1976:137). Söz gelimi hem İngilizcede hem de Suriye Arapçasında kişi "günaydın" dediğinde yanıtın bu sözcenin aynen yinelenişi olması beklenir. Ferguson tüm toplumlarda buna benzer tam yansıma yanıt (full echo response) gerektiren incelikli konuşma biçimlerinin olduğunu savunmaktadır. Böylelikle Ferguson incelikli konuşma biçiminin evrensel yönünü vurgulamaktadır. Ancak birçok Arapça konuşmada kişiler esenleşirken "daha fazlası sana olsun" sözcüsüyle yanıt vermektedirler. Bu Arap kültürüne özgü olup İngilizcede bulunmaz.

Yukarda verilen örnekler sözeylem içinde evrensel olan ya da yalnızca kültürlerle /toplumsal katmanlara /etnik gruplara özgü olan öğelerin çözümlemelerinin kültürlerarası iletişim açısından önemini vurgulamaktadır.

SÖZLÜ ANLATI ÇÖZÜMLEMESİ

Anlatı üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmış araştırmacılar anlatıyı farklı şekillerde tanımlamakta ve anlatıları çözümlemede farklı çözümleme yöntemleri kullanmaktadırlar. Sözelimi Polanyi (1979) anlatının dinleyici ile anlatıcının ortak çabaları sonucu oluştuğunu savunmaktadır. Riessman ise "kişisel deneyimlerin aktarımı" olan anlatı türü üstünde durmakta ve anlatıyı "önemli olaylar çevresinde oluşan konuşma" (1993:51-52) olarak tanımlamaktadır. Riessman'a göre anlatının temelini bir dizi olay oluşturur. Ancak olayların öyküleşmesi için anlatı zamanının geçmiş zaman olması gerekmez. Olaylar kurmaca bir dünyada da geçebilir, varsayımsal olabilir ya da gelecekte gerçekleşmesi olası olaylar anlatılabilir. Bir öykünün anlatı özelliğini kazanabilmesi için bir olaylar dizisine sahip olması, izleksel ve yapısal açıdan bağdaşık olması gerekir. Olaylar belli bir zaman sıralamasında gelişmeli ve anlatıcı "değerlendirme" (evaluation) yapabilmelidir. Labov ise anlatıyı tanımlarken bir sınırlamaya yönelmiş ve anlatıyı "yalnızca geçmiş deneyimlerin değiştirilmeksizin söze dökülerek aktarımı" (Labov, 1972: 359-360) olarak nitelemiştir.

Çok çeşitli olayları ve duyguları/deneyimleri konu edinen anlatılar tıpkı günlük konuşmada olduğu gibi evrensel ve kültürel öğelerden oluşmaktadır. Her kültürün kendine özgü bir anlatım biçiminin olması kültürlerarası iletişim açısından anlatı incelemesine oldukça önemli bir yer kazandırmaktadır.

Labov (1972) sözlü anlatıları incelediği bir çalışmada tüm sözlü anlatıların ortak sayılabilecek özellikleri üstünde durmuştur. Labov'a göre bir anlatının altı temel ögesi vardır:

1. Özet (Abstract) : Anlatıcı öyküsüne olup bitenin kısa bir özetini vererek başlar. "Özet" öyküyü temel çizgileriyle tanıtır.

2. Tanıtım (Orientation) : Anlatıcı zaman, uzam, öyküsünde yer alan kişiler ve olaylara ilişkin tanıtıcı bilgiler verir. Anlatıcı bu bilgi aktarımı sırasında genellikle bağımsız tümcecikleri (free clause) ve geçmiş zaman anlatı kipini (past progressive) yeğler.

3. **Karmaşık Olaylar Dizisi (Complicating Action)** : Anlatıcı olayları zaman sırasına göre aktarmaya başlamıştır.

4. **Değerlendirme (Evaluation)**: Her anlatıcı anlatısının kendisi için neden anlatılmaya değer olduğunu vurgulamak, öykünün can alıcı noktasını belirtmek, olayların anlatıcının yaşamında oynadığı rolü ve anlatıcının olaylar karşısındaki duygularını yansıtmak ve böylelikle anlatıyı daha ilginç kılmak amacıyla bir dizi yola başvurur. Bir başka deyişle, anlatıcı öyküyü neden anlattığını ve öykünün ilgi çekici, sıradanlıktan uzak bir öykü olduğunu söylemektedir.

5. **Çözüm (Result or Resolution)** : Anlatıcı sonuçta ne olduğunu aktarır. Söylem sırasında amaçlanan son duruma gelmeyi geciktirmek amacıyla yaratılan belirsizlikler artık bir çözüme ulaşmıştır.

6. **Sonuç (Coda)** : Anlatıcı genellikle bağımsız tümceciklerle anlatısının sona erdiğini belirtir. Anlatıcı olayların üstünde bıraktığı etkilere değinir ya da olaya ilişkin genel gözlemlerini aktarır. Zaman zaman "sonuç" bölümü öykünün geçmişiyse anlatının şimdisini birleştiren bir köprü işlevi üstlenir. "Sonuç" karmaşıklaşan olayların çözüme ulaşmasından sonra gelen konuşmaları içerir ve bu noktada sözü edilen olayların daha öncekiler kadar büyük önem taşımadığı vurgulanır. Böylelikle anlatıcı "Yani sonuçta ne oldu?" gibi soruların sorulmasını engellemiş olur. Bir başka deyişle "anlatıyı oluşturan temel olaylar kapanmıştır" (1972:366). Buna ek olarak "sonuç" anlatıcının konuşmasının sona erdiğini konuşma sırasının bir başkasına geçebileceğini belirtir. (uyarlama, Labov, 1972)

Anlatı kurgusunu belirleyen bu altı ögenin oluşturduğu temel çizge tüm dilsel toplulukların anlatılarında bulunabilir. Ancak anlatı yapısında kültürler göre farklılaşan öğeler de vardır. Eğretilmeler, kültürel deneyimler ve önbilgiler çerçevesinde anlam kazanır. Söz gelimi, "the girl is spoiled" tümcesi bir İngiliz ya da bir Amerikalı konuşucu tarafından "bu kız şımarmış" ya da "bu kız bekaretini yitirmiş" şeklinde algılanırken Kızılderili İngilizcesinde bu tümce " bu kızın akli fikri erkeklerde" olarak algılanır (uyarlama, Dissanayake ve Nichter, 1987:115). Kültürel eğretilmelerin yanında belirsizlik (ambiguity) ve anlaşılması güç (obscurity) anlatımların kullanılması da kültürler göre değişiklik gösteren öğelerdir. Bazı kültürler doğrudan anlatım yerine belirsiz ve anlaşılması güç anlatımları, çok anlamlı sözceleri, örtük göndermeleri yeğlemektedirler çünkü toplumsal gelenekleri içinde bu tür anlatım "bilgelik" göstergesidir. Anlatıcılar istedikleri gibi dille oynamakta ve dili, çok anlamlı biçimde yorumlanabilecek iletiler gönderecek şekilde kullanmaktadırlar. Duyguların açıkça anlatımının hoş

karşılanmadığı toplumlarda sezdirim ve imge kullanma yoluyla duygusal durumlara göndermeler yapmak da olasıdır. Bu noktada Labov'un anlatı çözümlene çatısı içinde tanımladığı ve kültürlere göre (kültürel / toplumsal anlatı gelenekleri) değişiklik gösterebilen "değerlendirme" (evaluation) üstünde duralım.

Anlatı sırasında "değerlendirme" yapma amacında olan anlatıcı dinleyenlerin ilgisini çekmeye ve dinleyenleri heyecanın doruğuna ulaştırarak öyküyle bütünleştirmeye çalışmaktadır. Bu amaca erişmek için ise kendi kültürüne özgü bir dizi yöntem kullanır. Eğer anlatıcının konuştuğu ortamda o kültüre ve kültürü yansıtan söylem kurallarına yabancı kişiler varsa, kullanılan kültürel ögeler nedeniyle öykünün yanlış algılanması ve "Yani ne olmuş? Bu olayın özelliği nedir?" şeklinde öykünün özünü kavrayamamaktan doğan soruların sorulma olasılığı artar. Bu durumda dinleyiciler anlatılan öykünün sıradanlığını vurgulamış olurlar, anlatıcı da öyküsüne ilişkin vermek istediği iletiyi verememiş olur. Arada bir iletişim boşluğu olur.

Labov "değerlendirmeyi" dört ulama ayırır.

1. Dış Değerlendirme (External Evaluation): Anlatı sırasında anlatıcı öyküsünü keserek dinleyiciye o öyküyü neden anlatmakta olduğunu söyleyebilir. Ya da anlatıcı öyküyü kesmez ancak yaşadığı olayın en heyecanlı anında duyumsadıklarına ya da düşündüklerine ilişkin bir söz söyler.

2. İçeyerleşik Değerlendirme (Embedding of Evaluation) : Anlatıcı olay anında duyumsadıklarını dile getirir. Böylelikle anlatıyı bozmamış olur. Ya da öyküde yer almış diğer kişilere söylediklerini aktarır. Ya da olayı ve olayda yer alan diğer kişilerin duygularını, olayı değerlendiren bir üçüncü kişinin ağzından aktarır. Bu nesnel değerlendirme öyküyü daha etkileyici kılar.

3. Eylem Aktarımı Yoluyla Değerlendirme (Evaluative Action): Anlatıcı başından geçen olayda yer alan kişilerin ne söylediklerini değil ne yaptıklarını aktarır.

4. Olayların Geciktirilmesi Yoluyla Değerlendirme (Evaluation by Suspension of Action): Anlatıcı öykülemeyi kesip olay sırasında yaşadığı duygulara dikkat çekebilir. Böylelikle olayların çözümleri gecikir, dinleyicinin dikkati o an üstünde yoğunlaşır ve olayların çözümleriyle gelen "çözüm" bölümünün etkisi çok daha yoğun olur. (uyarlama , Labov, 1972)

Daha önce de vurgulandığı gibi farklı kültürlerde "değerlendirme" farklı biçimlerde yapılmaktadır. Söz gelimi, bazı kültürlerde duyguların açık anlatımı

toplumsal kurallarla yasaklanmıştır. Bu yüzden o toplum bireyleri "içeyerleşik değerlendirme" ya da " dış değerlendirme" yoluyla duygularını açıkça aktarma yerine imge ve eğretilmeler yoluyla duygularını örtük biçimde aktarma yoluna giderler.

Dissanayake ve Nichter (1987) Sri Lanka kültüründe yaptıkları araştırmada bu kültüre özgü başlıca üç çeşit eğretilme üstünde durmuşlardır. Sri Lankalılar anlatılarında yiyecek deyimleri, sıcak – soğuk ikiliği kullanarak ve suskunluk yoluyla duygularını aktarmaktadırlar. Söz gelimi, bir kadının kocasına olan sevgisinin ve bağlılığının en iyi göstergesi kocasına yiyecek ve içecek servisi yapmasıdır. Bir kadının sıcak ve duygulu oluşunun vurgulanması onun sıcak yemeklere ya da ateşe benzetilmesiyle sağlanır. Bu toplumda konuşkanlık hoş karşılanmaz. Bir erkek ne denli sessizse o denli güçlüdür. Sözlerini denetleyen kendini de denetleyebilir. Sözlerini denetleyemeyenler zayıf kişilerdir.

Bir başka deyişle Sri Lanka toplumunda duyguların açık aktarımı içtensizlik ve düzensiz eksikliğiyle eşanlamlıdır. Batı toplumlarında insanlar duygularını açıkça anlatabilirler. Sri Lanka kültüründe bu eğilim zayıflık ve aptallık olarak tanımlanmaktadır. Bir Sri Lanka'lı için duygularını açıkça anlatabilen bir Batılı kaba ve içtenlikten uzaktır. Bu da kültürel iletişim sırasında söylem yapısına yansıyan kültürel özelliklerin algılanması ve bildirişimin sağlanması açısından büyük önem taşır.

SONUÇ

Sözlü iletişim ya da konuşma toplumsal ve kültürel kurallarla düzenlenmektedir. Bu kurallar kültürlere göre değişebilmektedirken bazı kurallar da evrensel niteliktedir. Söz gelimi, her kültürde konuşma eylemi içine giren kişilerin bir konuşma sırası vardır. Her konuşucu belli bir süre konuştuğundan sonra konuşma sırasını bir başkasına aktarmalıdır. Ancak bundan önce konuşmasının konusunu bir sona ulaştırabilmek, konuşmasını bitirmek için (closing down conversation) girişimlerde bulunması gerekir. Toplumlarda bu tür kurallar konuşucuların yaşı, cinsiyeti, geldikleri toplumsal katman ve eğitimleri göz önünde tutularak belirlenir. Bu tür kurallar evrensel nitelik taşır. Ancak kültürlere göre değişen ve iletişimi etkileyen söylem kuralları da vardır; söz gelimi, telefon konuşmalarına başlamak ya da sona erdirmek gibi

Bu çalışmada söylem çözümlemesi alanında ortaya çıkmış üç temel yaklaşım (Konuşma Çözümlemesi, Sözeylem Çözümlemesi ve Anlatı Çözümlemesi)

tanımlanmış ve kùltùrlerarası iletişime katkıları açısından incelenmiştir. Bu üç yaklaşım tasarlanmamış konuşmayı doğal akışı içinde inceler, dilsel etkileşimi dzenleyen ve yneten kuralları ortaya çıkarır. Dilsel etkileşimi belirleyen kuralların toplumlar tarafından kùltùrel özellikleri yansıtacak biçimde dzenlendiği varsayımından yola çıkarak sylem çözümlemesinin kùltùrlerarası iletişimde ortaya çıkabilecek sorunların çözümlü açısından büyük önem taşıdığını vurgulayabiliriz. Dil toplumsal ve kùltùrel bir olgudur. Toplumsal yani kùltùrel sylemin çözümlenmesi yabancı kùltùrlere ışık tutulması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Austin, J.L. (1962). **How to Do Things with Words**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dissanayake, W. ve Nichter, M. (1987). Native Sensibility and Literary Discourse. L.E. Smith (ed) içinde, **Discourse Across Cultures: Strategies in World Englishes**, (s. 114–122). New York: Prentice Hall.
- Ervin – Tripp, S. (1976). Is Sybil There? The Structure of American English Directives. **Language in Society**, 5: 25–66.
- Ferguson, C. (1976). The Structure and Use of Politeness Formula . **Language in Society**, 5 : 137– 151.
- Goffman, E. (1976). Replies and Responses. **Language in Society**, 3: 254–313.
- Goodwin , M. H. (1990). **He–said–she–said: Talk as Social Organization among Black Children**. Bloomington: Indiana University Press.
- Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation. P. Cole ve J. Morgan (eds) içinde, **Syntax and Semantics**, 3 (s. 41–58). New York Academic Press.
- Hatch, E. (1992). **Discourse and Language Education**. Cambridge : CUP.
- Labov, W. (1972). The Transformation of Experience in Narrative Syntax. W. Labov (ed) içinde, **Language in the Inner City: Studies in the Black English Varnacular** (s. 354–396). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ochs Keenan, E. (1976). On the Universality of Conversational Implications **Language in Society**, 5: 67–80.

- Polanyi, L. (1979). So What's the Point? **Semiotica**, 25 (3/4): 207-241.
- Riessman, C. K. (1993). **Narrative Analysis**. Qualitative Research Methods Series. Newbury Park, CA: Sage.
- Schegloff, E. A. (1968). Sequencing in Conversational Openings. **American Anthropologist**, 70 : 1075-1095.
- Searle, J.R. (1969). **Speech Acts**. London: CUP.
- Stevens, P. (1987). Cultural Barriers to Language Learning. L.E. Smith (ed) içinde, **Discourse Across Cultures: Strategies in World Englishes**, (s. 169-178). New York: Prentice Hall.
- Tannen, D. (1980). Towards a Theory of Conversational Style: The Machine-gun Question. Sociolinguistic working paper, 73.
- Trudgill, P. (1978). **Sociolinguistic Patterns in British English**. London: Edward Arnold.
- Zimmermann, D. H. ve West, C. (1985). Sex roles, Interruptions and Silences in Conversation. T. A. Van Dijk (ed) içinde, (s. 105-129). London : Academic Press